

Stefan Żółkiewski

Dorobek instytutu badań literackich w zakresie wiedzy o kulturze literackiej, socjologii literatury i historii życia literackiego

---

Biuletyn Polonistyczny 16/49, 81-97

1973

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

DOROBEK INSTYTUTU BADAŃ LITERACKICH
W ZAKRESIE WIEDZY
O KULTURZE LITERACKIEJ,
SOCJOLOGII LITERATURY
I HISTORII ŻYCIA LITERACKIEGO

Omawiać mamy dorobek pracowników Instytutu w zakresie badań, których przedmiot i zakres nigdy nie był określony ściśle i jednoznacznie. Sam fakt wymiennego posługiwania się terminami: historia życia literackiego, socjologia literatury, wiedza o kulturze literackiej, świadczy o nieokreśloności pola badań.

W stosunku do całości tych poszukiwań wyniki teorii i historii literatury mają charakter konstytutywny, podstawowy. Omawiane zaś przez nas badania bądź spełniają funkcje pomocnicze w stosunku do teorii i historii literatury, bądź służą włączeniu wyników badań literatury i procesów literackich w szersze całości problemowe badania kultury, czy to danej kultury w ogóle, czy - wężiej - tylko wielorakiej komunikacji społecznej w danej kulturze. Rzecz jasna, w tym ostatnim ujęciu do dyscyplin podstawowych naszych badań należałyby nie tylko teoria i historia literatury, ale również teoria i historia kultury w ogóle, teoria komunikacji społecznej, a w określonej mierze także teoria znaków i teoria informacji. Mamy tu zatem tylko częściowo do czynienia z dziedziną poszukiwań literackich i właściwych im metod, częściowo zaś poruszamy się po obszarze badań kultury, społeczeństwa, komunikacji społecznej - z ich odrębnymi metodami.

Sądzę, że dla naszych celów warto rozróżnić dwa zakresy badań, których przedmiot określamy tu przy pomocy trzech pojęć: wiedzy o kulturze literackiej, socjologii literatury, historii życia literackiego. Wiedza o kulturze literackiej w pierwszym ujęciu jest ściśle podporządkowana tradycyjnej problematyce wiedzy o literaturze: wyjaśnianiu tajemnicy twórczo-

ści, rozstrzyganiu pytań o genezę dzieł literackich itp. Drugi zakres wyznaczony jest o wiele samodzielniej: jest to mianowicie krąg pytań o społeczną komunikację literacką, którym bliższa jest problematyka funkcjonowania literatury i odbioru jej już istniejących dzieł aniżeli problematyka ich genezy i struktury. Badania kultury literackiej dotyczą właściwie głównie literackiej komunikacji społecznej, jej warunków, wyposażenia materialnego oraz technik, jej uczestników i społecznej dynamiki. Ale już socjologia literatury zajmuje się zarówno twórczością, jak komunikacją; pisarzem i dziełem w procesach twórczości, a także pisarzem, dziełem, czytelnikiem w procesach komunikacji społecznej. Podobnie było, i jest, z historią życia literackiego.

Przedstawiciele pierwszej z naszych dwu orientacji badawczych - socjologii literatury, skupiali poszukiwania na dwu sferach problemowych. Po pierwsze, dominowały tu zainteresowania społeczną genezą świadomości twórcy i ideologii dzieł oraz społeczną genezą form literackich o wyraźnych semantycznych społecznych funkcjach. Po drugie zaś, zbierano informacje potrzebne dla hermeneutyki literackiej, pomocne przy formułowaniu jej twierdzeń, a dostępne poprzez poznawanie warunków społecznego krążenia dzieł i poprzez specyficzne badanie tekstów jako dokumentów potocznej pod pewnymi względami świadomości społecznej, dokumentów psychosocjologicznych, interpretowanych przy pomocy dobrze znanej socjologom tzw. metody analizy treści (contents analysis), stosowanej zresztą raczej w stosunku do utworów stereotypowych niż dzieł oryginalnych; raczej do analizy piosenek i opowiadań z gazet, rzadziej - lecz przecież także - do badania stereotypów wielkiej literatury, która również czasem wyraża i świadomość potoczną epoki.

Instytut Badań Literackich, powołany do działania u schyłku r. 1948, postawił sobie zadanie rozwinięcia w Polsce marksistowskich badań literatury, wykorzystania i rozwinięcia właściwych im metod. Toteż do końca lat pięćdziesiątych trudno mówić o wyodrębnionych badaniach kultury literackiej i socjologii literatury w jakimkolwiek sensie. Co najwyżej, prowadzone były takie prace w zakresie historii życia literackiego, zwłaszcza dziejów książki i drukarstwa we wcześniejszych epokach rozwoju

literatury polskiej¹. Badania zaś socjologiczno-literackie podporządkowane były metodologicznej całości marksistowskiej interpretacji literatury jako pomocnicze analizowanie społecznej genezy świadomości twórców oraz ideologii dzieł, wraz z opracowywaniem społecznych charakterystyk struktur tych systemów ideologicznych oraz ich przemian, a w związku z tym - ich typologii.

Tego rodzaju prac nie da się sztucznie wydzielić z integralnej całości procesów marksistowskiej analizy historyczno-literackiej, która - przy wszystkich prymitywizmach, socjologicznych i ekonomistycznych uproszczeniach - znajdowała wyraz w powstających wówczas w Instytucie przyczynkach, rozprawach i monografiach historycznoliterackich. Wykaz ich zawierają odpowiednie rozdziały dotyczące dorobku historycznoliterackiego IBL. Tu trzeba natomiast podkreślić, że efektem tak pojętej socjologii literatury było powiązanie literatury, zwłaszcza XIX w. (romantyzmu i pozytywizmu), z określonymi dążeniami klasowymi, trwale wprowadzenie do badań literackich dobrze owocujących pojęć ruchów społecznych nacechowanych ideologicznie, jak np. szlachecki rewolucjonizm, rewolucyjna demokracja itp. Sprecyzowano treści wielu niezbędnych pojęć z historii ideologii w stosunku do procesów i zjawisk artystycznych. Bliżej określono treści klasowe i funkcje społeczne dążeń ideologicznych XIX w., tak doniosłych dla polskiej historii kulturalnej, jak np. mesjanizm, mistycyzm romantyczny, preromantyczny kult sielskości, dekadentyzm końca XIX w. i wiele innych². Pierwszą próbę metodologicznego ujęcia tych zagadnień stanowi książka S. Żółkiewskiego "Stare i nowe literaturoznawstwo" (1950), dalsze ich rozwinięcie - H. Markiewicza "O marksistowskiej teorii literatury" (1952). Te i inne prace cechował jednak początkowo schematyzm, niedostateczne uwzględnianie swoistych historycznych warunków rozwoju życia ideologicznego narodu w niewoli. Badania te towarzyszyły jednak głównemu nurtowi poszukiwań historycznoliterackich Instytutu nieprzerwanie w ciągu dwudziestu pięciu lat. Toteż wyniki ich były coraz doskonalsze, coraz bardziej precyzyjne, także w zakresie wiedzy o genezie społecznej świadomości twórców oraz o ideologicznej roli struktur semantycznych dzieł. Szczegółową analizę tego procesu (w za-

kresie badań nad romantyzmem¹ zawiera gruntowne studium M. Janion "Rozwój marksistowskiej koncepcji romantyzmu w Polsce" (w: "Z problemów literatury polskiej XX w.", t.3, 1965).

Badania te oraz ich ewolucja obejmowały stopniowo cały obszar rozwoju historycznego literatury polskiej aż po dzień dzisiejszy³. Teoretyczne uzasadnienie nowych ujęć dała M. Janion w rozprawie "O perspektywach badań genetycznych w historii literatury" (w "Księżde Zjazdu Naukowego Polonistów 1958", 1960).

Natomiast spośród prac dotyczących życia literackiego należy podkreślić inicjatywy K. Budzyka i A. Gryczowej, odnoszące się do szeroko rozumianej wiedzy o książce staropolskiej, staropolskiego drukarstwa, publikacji archiwaliów dotyczących społecznych warunków twórczości od epoki staropolskiej aż po wiek XX, a także wydawanie korespondencji pisarzy, która - również dzięki komentarzom - przynosiła bogatą wiedzę faktograficzną o życiu autorów, stosunkach społecznych, materialnych warunkach twórczości, rynku księgarskim, związkach z czytelnikami i życiem narodu, wreszcie dane o instytucjach zawodu pisarskiego i życia literackiego (takich jak np. cenzura czy mecenat) i o wielu innych zjawiskach składających się na całość kształtu życia literackiego epoki⁴.

Część ważnych dla znajomości kultury literackiej i socjologii literatury informacji zawarta jest w artykułach poświęconych dorobkowi Instytutu w zakresie biografistyki i bibliografii literackiej oraz gromadzenia i opracowywania dokumentacji literackiej. W tym ostatnim zakresie mamy także zbiorowe prace metodologiczne dotyczące postępowań badawczych w dziedzinie dokumentacji życia literackiego⁵.

Do lat sześćdziesiątych nie było jednak w IBL systematycznych i wyodrębnionych badań nad kulturą literacką, społecznymi warunkami krążenia dzieł, ich odbiorem, nad całościowym problematyki społecznej komunikacji literackiej, nad literaturą jako częścią całości kultury danego czasu i miejsca, literaturą w jej istotnych związkach z całą kulturą, pozaartystyczną i nieduchową - z życiem społecznym, jego przemianami i konfliktami klasowymi. Pierwsze próby takich badań - w początkach lat sześćdziesiątych - zainicjował niżej podpisany w stosunku do współczesnej (okupacyjnej i powojennej) kultury literackiej,

usiłując przede wszystkim opracować podstawowe kategorie badawcze, takie jak np. pojęcie typu i stylu kultury, krytyka pojęć społeczeństwa masowego i kultury masowej, lub dostosować techniki analizy semiotycznej do badań kultury literackiej jako części całej kultury danej zbiorowości⁶.

Świadomość zakresu i specyfiki badań kultury literackiej i społecznej komunikacji literackiej kształtowała się w środowisku Instytutu powoli, w ciągu lat co najmniej dziesięciu, ale właśnie to środowisko spełniło w tym zakresie rolę pionierską w całej nauce polskiej.

Badania kultury literackiej mają na świecie bogatą tradycję i dorobek. Mają i ważne osiągnięcia teoretyczne, zwłaszcza dzięki rozwojowi socjologii recepcji informacji i dzięki teorii komunikacji społecznej w ogóle, wychodzącej zresztą raczej od badania środków masowej komunikacji, a nie literatury. Ale i zagranicą pełniejsza świadomość metodologiczna odrębności, zadań i technik analiz kultury literackiej dopiero się kształtuje. W tym zakresie spełniamy w Polsce rolę pod wieloma względami pionierską - także dla innych krajów - jak dowodzą międzynarodowe zjazdy i publikacje semiotyczne z drugiej połowy lat sześćdziesiątych⁷.

Klasyczna formuła schematyzująca ogólną problematykę komunikacji społecznej, także literackiej, sprowadza się do pytań: kto mówi? o co mówi? do kogo mówi? w jaki sposób, jakie stosuje środki, jakie kanały komunikacyjne? i wreszcie - jakie są efekty tej komunikacji? Odpowiedzi na te pytania, ich właściwe przygotowanie i udokumentowanie - to właśnie zakres wiedzy o kulturze literackiej. Myślę, że jest to lepsze określenie aniżeli wieloznaczne pojęcie socjologii literatury i zbyt wąskie - historii życia literackiego. Obok bowiem socjologii literatury rozumianej jako postępowanie badawcze pomocne przy analizie twórczości, genezie społecznej świadomości twórcy lub ideologii dzieła, istnieje zakres socjologii literatury dotyczący badań warunków społecznych krążenia dzieł, ich treści, problematyki recepcji wśród czytelników, preferencji czytelnicy i innych podobnych zagadnień, a więc spraw należących także do zakresu wiedzy o kulturze literackiej. Jednakże nazwa "socjologia literatury" sugeruje nieuchronnie, że w badaniach

tych stosujemy metody socjologiczne. Tymczasem wcale tak nie jest: mniej nas bowiem interesuje tak cenione przez socjologów dochodzenie do zbieżności statystycznych, więcej zaś - prawidłowości wyborów jakościowych, problematyka funkcyjowania różnych treści i wartości. Mniej nas interesuje, kto i zależnie od jakich warunków w ogóle czyta książki, a bardziej - kto i dlaczego czyta książki określone z punktu widzenia treści i wartości. A socjologowie problematyki tej starannie unikają. W badaniach kultury literackiej stosujemy więc metody zupełnie inne niż w socjologii: np. posługujemy się analizą znaków i znaczeń, o których socjologowie na ogół nie mają pojęcia i nie widzą potrzeby ich poznania i stosowania.

W dorobku pracowników Instytutu z ostatnich lat wskazać można wiele rozpraw metodologicznych dotyczących problematyki ogólnej socjologii literatury i wiedzy o kulturze literackiej⁸.

Problematyką wyjściową badań kultury literackiej jest wyposażenie materialne i instytucjonalne oraz techniki komunikacji społecznej. Dotyczy to przede wszystkim rozwoju papiernictwa, drukarstwa, edytorstwa, rynku księgarskiego, kolportażu książki, rozwoju prasy i związków między literaturą a prasą. W stosunku do kultury XX w. konieczne są badania technik środków przekazu literatury. Prace te podjęte były w Instytucie, jak pisaliśmy, przed ćwierćwieczem. Wtedy dotyczyły okresu staropolskiego i przyniosły bogate wyniki, sygnalizowane wyżej. Ostatnio badaniami tego typu objęto następne epoki, i prace zorganizowane zostały - w ramach Komitetu Nauk o Literaturze Polskiej - jako systematyczne i realizowane obok Instytutu przez wiele zespołów uniwersyteckich. Wiele danych zostało zestawionych i spisanych w przygotowanej w Instytucie jako maszynopis kronice życia literackiego lat 1945-1965 (pod red. E. Korzeniewskiej i J. Stradeckiego).

Z kolei, zgodnie z wyżej cytowanym klasycznym schematem, badania komunikacji literackiej dotyczą pisarzy, przemian ich zawodu i statusu społecznego, ról społecznych, instytucji zawodowych, stosunków z wydawcami i czasopismami. Prace tego typu obejmują także problemy przestrzennej kształtowania się kultury literackiej, problemy tzw. geografii literackiej, migracji pisarzy, tworzenia się ich scentralizowanych lub zdecentralizo-

wanych ośrodków⁹. Ponieważ w życiu literackim obok inicjatyw pisarskich, zwłaszcza w czasach nowszych, istotniejszą rolę odgrywają inicjatywy zewnętrzne, badania te ogarniają wszelkie poczynania polityki kulturalnej państwa, Kościoła, organizacji społecznych.

Podobny krąg zadań badawczych dotyczy czytelników, ich wyborów i preferencji oraz form ich uczestnictwa w kulturze literackiej. I w tym zakresie ważne jest ustalenie odrębnych regionów czytelniczych, lokalnych kultur literackich, przemian ich granic regionalnych¹⁰. Odpowiedzi jednak na pytania: kto mówi? do kogo? w jaki sposób?, nie mogą być pełne i zasadne, gdy nie odpowiada się na pytania: co jest mówione? jaka jest treść komunikacji literackiej, a zatem jakie są jej społeczne funkcje? Wydawałoby się, że na tak postawione pytania odpowiada po prostu historia literatury. Badania komunikacji literackiej zakładają znajomość osiągnięć historii i teorii literatury. Ale w ramach analiz komunikacji literackiej pytania: kto? do kogo? i co mówi? mają sens specyficzny. Gdy tu pytamy: co mówi?, nie chodzi nam o niepowtarzalną, jedyną i oryginalną zawartość indywidualnej, twórczej wypowiedzi, o treści żywej mowy literackiej. Mamy na myśli, po pierwsze, powtarzalne, wspólne struktury dzieł o określonej funkcji semantycznej i społecznej, jak np. struktury gatunkowe, narracyjne lub inne względnie trwałe kody literackie; po wtóre zaś chodzi nam o te cechy tekstów literackich, które determinują ich historycznie zmienne funkcje społeczne. Ta funkcjonalna typologia różnych znaczących wytworów, czyli tekstów, kultury, także tekstów literackich, jest zadaniem badawczym przy analizie epok i sytuacji różnych kultur literackich.

Badanie to ma z reguły charakter socjologiczny, dotyczy w naszym zakresie socjologii lektury, odpowiada bowiem na pytania, co dane stałe struktury literackie, czy nawet wspólne cechy wielu heterogenicznych tworów kultury, znaczą dla odbiorcy; do czego mu służą w jego kulturze, w jego sytuacji komunikacyjnej, w związku z jego postawami i potrzebami. Opis wszelkich tekstów kultury (a więc także tekstów literackich) z punktu widzenia ich cech funkcjonalnych, ważnych dla realizacji ich funkcji społecznych, wymaga swoistych technik. Jeśli bo-

wiem tekst ikoniozny obrazu i tekst symboliozny utworu literackiego pełnią tę samą funkcję społeczną, np. zabawową, to muszą mieć analogiczne cechy, które w danej kulturze czynią je "zabawnymi", i musimy te cechy opisać w jednym i tym samym języku, aby wyniki były w ogóle porównywalne. Bez takich technik opisu nie można badać literatury jako współfunkcjonalnej części całości kultury; nie można też badać komunikacji literackiej jako fragmentu całościowej komunikacji społecznej danej zbiorowości. A przecież sztuczne autonomizowanie literatury w całości kultury, a komunikacji literackiej - w całości komunikacji społecznej, nie miałyby sensu, fałszowałyby rzeczywisty stan rzeczy. Literatura jest swoistym, autonomicznym tworem geniuszu ludzkiego, ale jej dzieła funkcjonują w całości życia społecznego, zgodnie z wzorami danej kultury jako całości. Reagują na nie czytelnicy, którzy są równocześnie pełnymi ludźmi, zaangażowanymi w całość życia społecznego, uwarunkowanymi przez wszystkie jego procesy na raz. Takim badaniom służą techniki analizy semiotycznej - analizy wytworów kultury jako znaków i systemów znaków¹¹.

Z inicjatywy M.R.Mayenowej oraz inspiracji R.Jakobsona Instytut zaozął w r. 1960 - razem ze specjalistami radzieckimi, a potem z międzynarodowym środowiskiem semiologów - organizować wspólne dyskusje naukowe i publikacje. Od r. 1961 pracownicy Instytutu opublikowali cztery wielojęzyczne tomy poświęcone technikom analiz semiotycznych. Ukazała się (w języku słowackim) książka metodologiczna S.Żółkiewskiego pt. "Semiotyka a kultura" (Bratysława 1969); ponadto powstał w Instytucie ok. dwudziestu rozpraw i przyczynków analitycznych oraz wiele recenzji, których autorami są młodzi ludzie, przeważnie wykształceni przez IBL¹².

W zakresie badań kultury literackiej uformowały się w Instytucie w drugiej połowie lat sześćdziesiątych dwie, nieco różne tendencje. Prezentuje je dobrze opozycja cz.I i II zbiorowej książki "Problemy socjologii literatury" zredagowanej przez J.Sławińskiego (1971). Tendencja pierwsza, związana z pracami nad teorią literatury, a zwłaszcza poetyką historyczną, polega przede wszystkim na analizie samych tekstów, przy czym uwaga badacza koncentruje się na przymusach spowodowanych w procesie lektury takim, a nie innym ukształtowaniem tekstu, wy-

pozażenie go w sygnały apelujące do wirtualnego czytelnika, który wobec tekstu winien zająć określoną postawę. Jest to próba socjologii lektury, licząca się z czytelnikiem wirtualnym, a nie potencjalnym lub aktualnym; socjologii, która ustala, czy np. dzieło sygnalizuje, iż wymaga od czytelnika aktywnego współdziałania duchowego, czy też tylko biernej konsumpcji¹³. Tendencja druga, częściej posługująca się metodami antropologii kulturalnej, socjologii empirycznej i technikami analizy semiotycznej, charakteryzuje się skupieniem uwagi na problemach dynamiki kultury literackiej. Zmierza do ustalenia typologii historycznie spełnianych ról społecznych pisarzy oraz typologii publiczności literackich. Stara się ustalić modele funkcjonalne literatury danej zbiorowości, stworzyć typologie historycznie i społecznie zmiennych rzeczywistości społecznych, które utwory danego czasu i miejsca realizowały. Opiera się na rekonstrukcji różnych społecznych sytuacji komunikacji literackiej danej kultury, sytuacji, w których uczestniczą i pisarze, i czytelnicy, i w których poszczególne dzieła występują w swoich modelowych funkcjach. Sytuacje te ukształtowane są przez dążenia ruchów społecznych, określoną politykę kulturalną i jej instytucje, oddziałują tu istotnie także różne techniki komunikacyjne¹⁴. Powstaje więc konieczność podjęcia prac badawczych nie tylko dotyczących wielkiej literatury, której dzieła zasługują na pamięć historii, ale i swojskie pod względem metodologicznym prowadzonych badań literatury popularnej, wręcz brukowej. W tym zakresie Instytut ma, osobno omówiony, bogaty dorobek prowadzonych od lat badań nad folklorem. Ostatnio zaś - za przykładem Cz.Hernasa, który zorganizował prace tego typu we Wrocławiu - prowadzi i koordynuje badania literatury funkcjonującej w wielu popularnych obiegach. Przeglądem dotychczasowych rezultatów w tym zakresie była konferencja w Juracie w lutym 1972 r., na której wygłoszono 17 referatów o literaturze popularnej i metodach jej badania¹⁵.

W r. 1969 powołana została odrębna Pracownia Badań Kultury Literackiej. Ma ona dotąd niewielu, bo zaledwie czterech pracowników etatowych, koordynuje jednak prace ok.sześćdziesięciu specjalistów w Polsce. Rezultatem tego jest opublikowanie kilkudziesięciu rozpraw na temat: związków między literaturą a

społeczeństwem, literatury popularnej, przemian zawodu pisarskiego i literackiej dokumentacji świadomości społecznej¹⁶.

Prace te - dzięki współpracy z Instytutem Książki i Czytelnictwa Biblioteki Narodowej - zawierają również wyniki badań empirycznych dotyczących czytelnictwa współczesnego, ewolucji kultury literackiej pod wpływem procesów industrializacji i urbanizacji, przemian preferencji czytelniczych w związku z obserwowanymi systematycznie wieloletnimi zmianami środowiska życia i pracy wybranej populacji czytelniczej.

Opisane tu poszukiwania, i metodologiczne, i analityczne, wymagają wiedzy o kulturze literackiej poszczególnych epok. Temu celowi mają służyć opracowywane w bieżącej pięciolatce w Instytucie encyklopedyczne słowniki literatury różnych epok¹⁷. Podobną funkcję spełniają wprowadzane do syntez historycznoliterackich rozdziały poświęcone kulturze literackiej w danym okresie¹⁸; powstają wreszcie pierwsze syntetyczne monografie¹⁹.

Nurt badań socjologicznoliterackich, opisany na początku jako "wintegrowany" w badania historycznoliterackie o charakterze marksistowskim, jest kontynuowany w sposób już w pełni uwzględniający dialektyczne relacje bytu i świadomości, społecznej "praxis" i twórczości indywidualnej²⁰. Problematyka ta została również gruntownie przeanalizowana jako zagadnienie metodologiczne, jako zagadnienie metanaukowe krytycznej analizy marksistowskiej socjologii literatury, jej najnowszych dróg rozwoju, polemik z innymi kierunkami, stosunku do poszukiwań strukturalnych oraz niektórych prób ograniczenia historyzmu na rzecz socjologicznych typologii. Wszystko to znalazło dojrzały wyraz w pracach teoretycznych: A. Brodzkiej "O kryteriach realizmu w badaniach literackich" (1967), w cytowanej już książce H. Markiewicza "Główne problemy wiedzy o literaturze" oraz w ostatnio wydanym dziele M. Janion "Romantyzm, rewolucja, marksizm" (1972).

Obszerny dział specjalnych badań kultury i komunikacji literackiej, które obecnie szczególnie owocnie rozwijają się w IBL, ma w stosunku do badań historycznoliterackich charakter komplementarny. Eksponuje przy tym dobrze uchwytne, często bezpośrednio związki między procesami komunikacji literackiej a procesami społecznymi, pozwala przeto rozszerzyć, wzbogacić i

ukonkretnić problematykę marksistowskich badań literatury, rozwinąć jej zaniedbane dotąd obszary.

Szczególnie cenne jest tu gromadzenie i interpretowanie niezmiernie dotąd ubogiej w Polsce wiedzy historycznej o warunkach społecznego obiegu literatury, danych z historii naszej książki, z dziejów czytelnictwa i instytucji literackich, a przede wszystkim - z zupełnie zaniedbanej u nas historii funkcjonowania literatury oraz jej gatunkowych i ekspresyjnych przemian związanych z nowymi środkami przekazu, jakimi są radio i telewizja. Trzeba bowiem, aby historycy literatury raz wreszcie przestali interesować się tylko rękopisem, maszynopisem czy drukiem, lecz żeby dostrzegli literaturę, która znów - jak w Średniowieczu i w folklorze - stała się oralna, związała się z obrazem telewizyjnym i nawet filmowym. W tym zakresie prace Instytutu są dopiero w stadium organizacji, ale pierwsze kroki zostały już zrobione²¹.

Wśród doktorów i doktorantów Instytutu siedem osób już napisało lub kończy prace z dziedziny wyżej scharakteryzowanej wiedzy o kulturze literackiej.

Zaczątkowy jednak dopiero stan poczynić organizacyjnych, niewielka liczba stałych pracowników Instytutu dla potrzeb tych badań, pionierski charakter wielu poszukiwań, brak doświadczeń metodologicznych i ubóstwo dokumentacji dopiero gromadzonej - wszystko to wymaga poświęcenia pracom nad kulturą literacką więcej uwagi i pomocy. Bez rozwoju bowiem tych badań związku nauki o literaturze z praktyką społeczną, z polityką kulturalną muszą pozostać nikłe.

P r z y p i s y

¹ Por. seria Książka w Dawnej Kulturze Polskiej. Omawianej problematyce poświęcone są tomy 1-4, 6, 7, 9, trzy woluminy tomu 10; szczególnie w tym dorobku trzeba podkreślić prace nad książką - K. Budzyka, studia nad księgozbioremami - J. Rudnickiej, a zwłaszcza fundamentalne tomy o drukarstwie staropolskim A. Gryczowej, K. Korotajowej, A. Mańkowskiej i W. Krajewskiego. Tu trzeba także wymienić K. Budzyka "Studia z zakresu nauk pomocniczych i historii literatury polskiej", t. I-II, Wrocław 1956, tegoż "Szkice i materiały do dziejów literatury staropolskiej", Warszawa 1955, oraz T. Mikulskiego "Ze studiów nad Oświeceniem", Warszawa 1956.

² Wymieniam tu tylko przykładowo kilka prac szczególnie charakterystycznych; wszystkie one znajdują się w omówieniu do-robku historycznoliterackiego: W. Kubański, "Pierwiosniki polskiego romantyzmu", Kraków 1949; K. Wyka, "Teki Stańczyka na tle historii Galicji w latach 1849-1869", Wrocław 1951; S. Żółkiewski, "Spór o Miokiewicza", Wrocław 1952; J. Kelera, "Poezja Jakuba Jasińskiego", Warszawa 1952; S. Treugutt, "Pisarska młodość Słowackiego", Wrocław 1958; R. Wołoszyński, "Postawa ideaowa Ignacego Krasieckiego po roku 1780", Wrocław 1953; R. Kaleta, M. Klimowicz, "Prekursorzy Oświecenia", Wrocław 1953; K. Budzyk, "Z dziejów Renesansu w Polsce", Wrocław 1953; W. Kubański, "Żeglarz i Pielgrzym", Warszawa 1954; M. Janion, "Lucejan Siemieński, poeta romantyczny", Warszawa 1955; H. Mar-kiewicz, "Prus i Żeromski", Warszawa 1954; tenże, " »Przed-wiośnie« Stefana Żeromskiego", Kraków 1953; "Tradycje i re-wizje", Kraków 1957; T. Mikulski, "Ze studiów nad Oświeceniem", Warszawa 1956; M. Żmigrodzka, "Edward Dembowski i polska kry-tyka romantyczna", Warszawa 1957.

³ Podobnie i tu podaję tylko przykładowo pozycje: Z. Ste-fanowska, "Historia i profecja", Warszawa 1962; K. Wyka, "Pan Tadeusz". Cz. 1: "Studia o poemacie". Cz. 2: "Studia o tekście", Warszawa 1963; S. Treugutt, " »Beniowski« . Kryzys indy-widualizmu romantycznego", Warszawa 1964; Z. Żabicki, "Z proble-mów ideologii i estetyki pozytywizmu. Publicystyka emigracyj-na Józefa Tokarzewicza na tle prądów epoki", Warszawa 1964; T. Mikulski, "Rzeczy staropolskie", Wrocław 1964; J. Pelc, "Zbigniew Morsztyn - arianin i poeta", Wrocław 1966; J. J. Lipski, "Twórczość Jana Kasprowica w latach 1878-1891", Warszawa 1967; K. Wyka, "Aleksander Fredro", Warszawa 1968; M. Żmigrodzka, "O-rzeszkowa. Młodość pozytywizmu", Warszawa 1965; A. Werner, "Zwy-czajna apokalipsa", Warszawa 1971; H. Janaszek-Ivanicková, "Świat jako zadanie inteligencji. Studium o Stefanie Żerom-skim", Warszawa 1971; A. Witkowska, "Sławianie, my lubim sie - lanki...", Warszawa 1972.

⁴ Poza wcześniej wymienionymi w przypisie 1 por. także z późniejszych publikacji np. "Polonia Typographica saeculi se-demici", dotąd 6 zeszytów z lat 1959-1968; nadto wydanie lis-tów E. Orzeszkowej przez E. Jankowskiego; "Dzienników" S. Żerom-skiego przez J. Kądziałę; "Dzienników" Z. Nałkowskiej przez H. Kirchner; jak również "Kronik" B. Prusa przez Z. Szwejkowskie-go. Z tychże względów należy tu wymienić dotąd wydanych 14 tomów dokumentacji życia literackiego od doby staropolskiej przez Oświecenie, romantyzm, koniec XIX i początek XX w., pod tytułem Archiwum Literackie. Są to kilkusetstronicowe zbiory publikowane od r. 1956 do chwili obecnej i planowane nadal.

⁵ Książka zbiorowa "Dokumentacja w badaniach literackich i teatralnych" pod red. J. Czachowskiej, Wrocław 1970.

⁶ S. Żółkiewski: "Kultura i polityka", Warszawa 1958; "Per-spektywy literatury XX wieku", Warszawa 1960; "Przepowiednie i wspomnienia", Warszawa 1963; "O kulturze Polski Ludowej", Warszawa 1964; "Zagadnienia stylu. Szkice o kulturze współ-czesnej", Warszawa 1965.

⁷ "Poetics. Poetyka. Poetika", I, Warszawa 1961 (red. D. Davie, I. Fonagy, R. Jakobson, D. S. Lichaczow, M. R. Mayenowa, K. Wyka, S. Żółkiewski); "Poetics. Poetyka. Poetika", II, Warszawa 1966 (red. R. Jakobson, M. R. Mayenowa, W. Steinitz, K. Wyka, S. Żółkiewski); "Sign, Language, Culture", Haga 1970 (red. A. J. Greimas, R. Jakobson, M. R. Mayenowa, G. K. Saumian, W. Steinitz, S. Żółkiewski); tom następny jest w druku, również w Hadze. Powszczególne prace polskie publikowane od r. 1963 do dziś w periodykach międzynarodowych: 1) "Informations sur les sciences sociales" (dział "Recherches semiotiques") i 2) "Semiotica".

⁸ Por. odpowiednie ustępy fundamentalnej pracy H. Markiewicza "Główne problemy wiedzy o literaturze" (trzy wydania od r. 1965) oraz zbiorowej książki "Proces historyczny w literaturze i sztuce", Warszawa 1966. Nadto w książkach zbiorowych: "O współczesnej kulturze literackiej", t. I-II (Wrocław, 1973), prace metodologiczne E. Balcerzana, S. Dąbrowskiego, W. Grajewskiego, Cz. Hernasa, Cz. Samojlika; "Problemy socjologii literatury" (Wrocław 1971) rozprawy J. Szawińskiego, R. Zimanda, S. Żółkiewskiego; "Problemy literatury polskiej lat 1890-1939" (Wrocław 1972) szkic Z. Mitosek; "Essays in Semiotics" (Haga 1971) rozprawy M. R. Mayenowej, S. Żółkiewskiego; nadto tegoż artykuł z "Pamiętnika Literackiego" (1967, z. 3) - "Problemy socjologii literatury".

⁹ K. Wierzbicka, "Źródła do historii teatru warszawskiego od roku 1762 do roku 1833", t. I-II, Wrocław 1951 i 1955; S. Straus, "Bibliografia źródeł do historii teatru w Polsce", Wrocław 1957; J. Stradecki, "Julian Tuwim. Twórczość. Bibliografia", Warszawa 1959; tenże, "Grupa »Skamandra«" (w druku); R. Zimand, "»Dekadentyzm« warszawski", Warszawa 1964; Z. Żabiński, "»Kuznica« i jej program literacki", Kraków 1966; K. Sierocka, "Polonia radziecka 1917-1939. Z działalności kulturalnej i literackiej", Warszawa 1968; J. Kamionkova, "Życie literackie w Polsce w I połowie XIX wieku. Studia", Warszawa 1970; B. Nadolski, "Ze studiów nad życiem literackim i kulturą umysłową na Pomorzu w XVI i XVII wieku", Wrocław 1969; Z. Sisko, "Powieść zachodnioeuropejska w kulturze literackiej polskiego Oświecenia", Wrocław 1968; S. Pietraszko, "Doktryna literacka polskiego klasycyzmu", Wrocław 1966; B. Winklowa, "Tadeusz Żeleński (Boy). Twórczość i życie", Warszawa 1967; zbiorowe cztery tomy studiów o kulturze artystycznej pt. "Średniowiecze. Studia o kulturze" (red. J. Lewański, od 1961 do 1969); J. Czachowska, "Gabriela Zapolska. Monografia bio-bibliograficzna", Kraków 1966; H. Zaworska, "O Nową Sztukę", Warszawa 1963.

¹⁰ Z. Florozak, "Udział regionów w kształtowaniu się piśmiennictwa polskiego XVI w.", Wrocław 1967; K. Rudzińska, "Artysta wobec kultury" (w druku); oraz w zbiorowych książkach: "Problemy socjologii literatury" - rozprawy J. Ankudowicza, J. Maciejewskiego, A. Pawełczyńskiej, K. Rudzińskiej, A. Sicińskiego, S. Siekierskiego, A. Wallisa; "O współczesnej kulturze literackiej", t. I-II - studia J. Ankudowicza, G. Gazdy, A. Goreniowej, J. J. Lipskiego, K. Rudzińskiej, A. Sicińskiego, S. Siekierskiego, B. Winklowej; "Problemy literatury polskiej lat 1890-1939" - szkic K. Rudzińskiej "Artysta wobec cywilizacji: antagonizm czy harmonia".

¹¹ Por. S. Żółkiewski, "O regułach analizy strukturalnej", w: "Kultura i Społeczeństwo" 1966, z.4; to samo po francusku, w: "To honor Roman Jakobson", Haga 1967, i po słowacku, w: "Semiotika a Kultura", 1969; por. także pracę zbiorową pod red. M.R. Mayenowej "O spójności tekstu", Wrocław 1971.

¹² Poza publikacjami cytowanymi w przypisie 7 zob.: zbiorowy tom pod red. M.R. Mayenowej "O spójności tekstu", Wrocław 1971, a także S. Żółkiewski, "O zasadach klasyfikacji tekstów kultury", w: "Studia semiotyczne", t. III, 1972; oraz w zbiorowych książkach: 1) "Problemy socjologii literatury" - dwie prace E. Balcerzana, nadto studia K. Bartoszyńskiego, M. Głowińskiego, A. Okopień-Sławińskiej, S. Świontki; 2) "O współczesnej kulturze literackiej", t. I - studia T. Cieślakowskiej, M. Głowińskiego, J. Lalewicza, Z. Mitosek, H. Pustkowskiego, S. Skwarczyńskiej, E. Szary-Matywieckiej. Nadto monografie: Z. Mitosek, "Funkcje stereotypów w literaturze" (w druku); W. Grajewskiego, "Powieść polska lat 1918-1926" (w druku); także prace z tomu "Studia z teorii i historii poezji", Wrocław 1967, zwłaszcza rzecz M. Głowińskiego "Wirtualny odbiorca w strukturze utworu poetyckiego".

¹³ Najbardziej charakterystyczne będą tu doniosłe rozprawy już wyżej cytowane: E. Balcerzana "Perspektywy poetyki odbioru"; K. Bartoszyńskiego "Zagadnienia komunikacji literackiej w utworach narracyjnych"; M. Głowińskiego "O stylizacji"; A. Okopień-Sławińskiej "Relacje osobowe w literackiej komunikacji"; J. Sławińskiego "Socjologia literatury i poetyka historyczna".

¹⁴ Por. wyżej cytowane prace, np. J. Ankudowicza, K. Rudzińskiej, S. Siekierskiego, S. Żółkiewskiego. Nadto por. przekazane do druku tomy zbiorowe: "O funkcjach społecznych różnego typu tekstów słownych i literackich" (20 autorów); "Konteksty nauki o literaturze" (6 autorów); "Formy literatury popularnej" (11 autorów).

¹⁵ K. Dunin-Wąsowicz, "Czasopiśmiennictwo ludowe Galicji", Wrocław 1952; J. Tazbir, "Reformacja a problem chłopski w Polsce XVI wieku", Wrocław 1953; "Poezja Związku Święconego i rokoszu Lubomirskiego", opr. J. Nowak-Dłużewski, Wrocław 1953; Cz. Hernas, "Hejnały polskie", Wrocław 1961; H. Kapełus, "Stanisław z Bochnie, Kleryka królewski", Wrocław 1964; R. Górski, "Dramat ludowy XIX wieku", Warszawa 1969; R. Handke, "Polska proza fantastyczno-naukowa. Problemy poetyki", Wrocław 1969; w księdze zbiorowej "O współczesnej kulturze literackiej" - prace J. Kołodziejkiej, J. Jastrzębskiego, S. Morawskiego, S. Żółkiewskiego i w księdze "Problemy socjologii literatury" - prace E. Balcerzana, J. Goćkowskiej, J. Kamionkowej, S. Żółkiewskiego.

¹⁶ Na te tematy por. odpowiednie rozprawy w cytowanych już książkach zbiorowych: "Problemy literatury polskiej lat 1890-1939" i "Problemy socjologii literatury". Nadto zbiorowe książki: pod red. M. Janion "Literatura polska wobec rewolucji", Warszawa 1971 (9 autorów); "Problemy polskiego romantyzmu", seria 1, Wrocław 1971 (prace J. Kamionkowej, M. Janion, H. Kapełus, K. Krzemieniowej); "Literatura a współczesne przemiany społeczne"

pod red. A. Brodzkiej i M. Żmigrodzkiej, Warszawa 1972 (7 rozpraw dotyczących kultury literackiej, świadomości społecznej i jej związków z literaturą po r. 1945); "Przemiany tradycji barskiej" pod red. Z. Stefanowskiej, Kraków 1972 (na temat m.in. związków literatury z potoczną świadomością społeczną, tworzenia się legend i mitów społecznych dzięki literaturze).

17 Przygotowywane są encyklopedyczne słowniki dotyczące także kultury literackiej, życia literackiego, ozytelnictwa, warunków społecznych pisarstwa i obiegu społecznego literatury, obejmujące: staropolszczyznę, Oświecenia, romantyzm, wiek XX.

18 Np. w zbiorowej książce syntetycznej "Rozwój literatury polskiej 1918-1975", t.I: 1918-1932 (w druku).

19 Por. S. Żółkiewski, "Kultura literacka 1918-1932" (w druku).

20 Wymieniałem te prace w przypisie 3.

21 Por. książkę M. Hopfinger "Studia nad adaptacją filmową" (w druku); tejsze autorki rozprawy w "Studiach Estetycznych", t.VI, i w tomach: "Problemy socjologii literatury" i "Problemy literatury polskiej lat 1890-1939", oraz przygotowywaną do druku monografię J. Lalewioza o komunikacji społecznej i literaturze, ze szczególnym uwzględnieniem środków masowej komunikacji; a także publikację J. Mayena "O stylistyce utworów mówionych", Wrocław 1972.

Prof.dr Stefan Żółkiewski